

Тема 1.4. Розвиток мовлення дітей раннього віку в процесі нормального онтогенезу

➤ Дослідження дитячого мовлення у вітчизняній психології та психолінгвістиці

- Концепція Л. Виготського: розвиток мовлення як специфічної діяльності, опосередкованої мовними знаками
- Теорія О. Лурія про знакову регуляцію людської поведінки

Л. Виготський розглядав розвиток мовлення як специфічну діяльність, що опосередкована мовними знаками. Мовлення є однією з найважливіших вищих психічних функцій, яка формується в результаті активної взаємодії дитини з соціальним середовищем. В основі розвитку мовлення лежить знакова система регуляції, яка відрізняється від сигнальної системи тварин здатністю створювати семантичні зв'язки. Це означає, що мовлення не просто передає інформацію, а забезпечує свідоме мислення і планування дій. За словами Виготського, процес розвитку мовлення є складною динамікою знаків, яка дозволяє людині уникати рефлекторного реагування і формувати свідомий план дій.

Основна відмінність концепції Виготського полягає в тому, що він пропонує розглядати мовлення як центральний механізм психічного розвитку, де мовленнєва діяльність стає важливою передумовою формування свідомості. На відміну від інтрапсихологічної схеми розвитку, що фокусувалася на внутрішніх психічних процесах, Виготський запропонував модель, у якій розвиток мовлення здійснюється через соціальну взаємодію і є результатом інтеріоризації зовнішніх дій.

- Теорія О. Лурія про знакову регуляцію людської поведінки

Олександр Лурія, працюючи в тісній співпраці з Виготським, розвивав ідеї про знакову регуляцію поведінки. Він досліджував, як оволодіння мовленням змінює психічні функції людини. За Лурією, мовні знаки спочатку використовуються для зовнішньої комунікації, але поступово стають інструментами внутрішньої регуляції поведінки та мислення. Цей процес інтеріоризації є центральним у формуванні вищих психічних функцій, оскільки дозволяє дитині використовувати мовні знаки для організації своєї поведінки і планування дій.

➤ Загальна періодизація мовленнєвого розвитку дитини

- Періоди розвитку дитини:
 - Перший період – немовля (перший рік життя)
 - Другий період – раннє дитинство (від 1 до 3 років)
 - Третій період – дошкільне дитинство (від 3 до 7 років)

Вітчизняна психологія пропонує чітку періодизацію мовленнєвого розвитку дитини, яка ґрунтується на вікових етапах її розвитку:

Перший період — період немовляти (перший рік життя дитини)

У цей період дитина починає освоювати базові елементи мовлення, такі як гуління, лепет і перші слова. Формується фонематичний слух, дитина поступово навчається розрізняти мовленнєві звуки і відтворювати їх. Цей період є сензитивним до впливу мовленнєвого оточення, коли дитина активно сприймає звукові стимули і вчиться реагувати на них.

Другий період — раннє дитинство (від одного до трьох років)

Характеризується значним розвитком активного словника дитини, оволодінням фонематичними та граматичними структурами рідної мови. Дитина починає активно використовувати слова для позначення об'єктів, дій, і в цей час закладаються основи граматичної структури мовлення. Дослідження показують, що в цей період формується базова мовленнєва компетенція, що включає здатність до комбінування слів у прості речення.

Третій період — дошкільне дитинство (від трьох до семи років)

У цьому віці відбувається активний розвиток зв'язного мовлення. Дитина опановує складніші синтаксичні конструкції, починає розуміти і використовувати абстрактні поняття. Формується здатність до монологічного мовлення, коли дитина може будувати логічні висловлювання, переказувати тексти, висловлювати свої думки. До кінця дошкільного віку завершується формування базових граматичних структур і правильності звуковимови.

➤ Сенсомоторний розвиток дитини

- Зорове сприймання та просторові уявлення
- Слухове сприймання
- Розвиток моторики і тактильної чутливості
- Мисленнєвий розвиток
- Рефлекси немовляти та їх згасання
- Показники поведінки немовляти
- Характерні ознаки мисленнєвих проявів (раннє дитинство)
- Стадії сенсомоторного інтелекту та ознаки інтелектуального розвитку

Сенсомоторний розвиток дитини є фундаментальною основою для розвитку мовлення та когнітивних функцій. Цей процес охоплює зорове, слухове сприймання, розвиток моторики, тактильної чутливості, мислення, а також рефлекси та поведінкові прояви дитини в ранньому віці.

Зорове сприймання та просторові уявлення

Зорове сприймання розвивається з перших днів життя дитини. Новонароджені спочатку здатні розрізняти лише контрасти між світлом і тінню, однак протягом перших місяців життя вони починають фокусувати погляд, слідкувати за рухомими об'єктами і розпізнавати обличчя близьких людей. До першого року життя дитина вже може розпізнавати форми та кольори, а також розвиває просторове мислення — здатність оцінювати відстані та взаємне розташування об'єктів у просторі.

Слухове сприймання

Слухове сприймання у дітей починає розвиватися ще до народження і є дуже важливим для розвитку мовлення. Новонароджені вже здатні реагувати на гучні звуки, і у відповідь на мовлення дорослих починають видавати звуки («гуління», «лепет»). Протягом першого року життя діти навчаються розрізняти інтонації, ритми та фонемі рідної мови, що є основою для формування фонематичного слуху.

Розвиток моторики і тактильної чутливості

Розвиток моторики включає вдосконалення як великої моторики (рухи тіла, рук, ніг), так і дрібної моторики (дрібні рухи пальців, рук). Тактильна чутливість розвивається у дітей вже з народження і є важливою для дослідження оточуючого світу. Наприклад, спершу дитина вчиться тримати предмети в руці, а згодом — маніпулювати ними, розвиваючи координацію рухів. Дрібна моторика особливо важлива для підготовки до письма та мовлення, оскільки вона пов'язана з контролем м'язів, що беруть участь у вимові звуків.

Мисленнєвий розвиток

Мисленнєвий розвиток починається з простих рефлексорних дій, поступово ускладнюючись завдяки набуттю нових сенсорних та моторних вражень. Формування мислення у дітей проходить через кілька стадій: від сенсомоторного інтелекту до конкретно-образного мислення, коли дитина починає використовувати предмети як символи та знаки.

Рефлекси немовляти та їх згасання

У новонароджених існує ряд вроджених рефлексів (сання, хапальний, ходовий, пошуковий та ін.), які є автоматичними відповідями на певні стимули. З часом ці рефлекси згасають або трансформуються у більш складні поведінкові реакції, що відображає поступовий розвиток нервової системи і мозку дитини.

Показники поведінки немовляти

До показників поведінки немовляти належать реакції на оточуючий світ, активність під час неспання, здатність до концентрації уваги на об'єктах, комунікаційна поведінка (плач, усмішка, лепетання), а також емоційні реакції на взаємодію з дорослими. Ці поведінкові реакції є маркерами нормального розвитку дитини та її адаптаційних можливостей.

Характерні ознаки мисленнєвих проявів (раннє дитинство)

У ранньому дитинстві (від 1 до 3 років) мислення дитини стає більш активним та цілеспрямованим. Дитина починає використовувати предмети за призначенням, вчиться вирішувати прості задачі, починає утворювати перші поняття. Водночас мислення дитини є конкретним, а її уявлення — образними.

Стадії сенсомоторного інтелекту та ознаки інтелектуального розвитку

Сенсомоторний інтелект дитини (від народження до 2 років) охоплює розвиток основних сенсорних та моторних функцій, формування уявлень про причинно-наслідкові зв'язки, розвиток пам'яті та початкових форм мислення. На цьому етапі дитина вчиться керувати своїм тілом, координувати рухи та взаємодіяти з оточуючими об'єктами. Поступово вона переходить від рефлексорних реакцій до більш складних дій, спрямованих на досягнення мети.

➤ Оволодіння звуковою формою слова

- «Звукові жести» як попередники фонем
- Артикуляційна практика дитини: голосні та приголосні періоду лепету
- Закономірності освоєння артикуляційної сторони мовлення
- Засвоєння системи фонологічних протиставлень

«Звукові жести» як попередники фонем

«Звукові жести» — це перші звукові прояви дитини, що не мають чіткого значення, але слугують передумовами для подальшого освоєння фонем рідної мови. Вони допомагають дитині навчитися розрізняти і відтворювати звуки, що складають слова, і є важливим кроком у розвитку артикуляційної бази.

Артикуляційна практика дитини: голосні та приголосні періоду лепету

Артикуляційна практика дитини розпочинається з періоду лепету, коли дитина починає експериментувати зі звуками, намагаючись вимовляти окремі голосні та приголосні. На цьому етапі дитина починає формувати артикуляційні навички, необхідні для правильного вимовляння звуків у подальшому мовленнєвому розвитку.

Закономірності освоєння артикуляційної сторони мовлення

Освоєння артикуляційної сторони мовлення відбувається поступово, відповідно до певних закономірностей. Спершу дитина вчиться вимовляти найпростіші звуки, а згодом опановує складніші артикуляційні елементи. Важливою є регулярність та повторюваність вправ, які стимулюють розвиток правильного звуковимовлення.

Засвоєння системи фонологічних протиставлень

Засвоєння системи фонологічних протиставлень є необхідною умовою для формування усвідомленого і довільного мовлення. Дитина вчиться розрізняти різні звукові варіанти (фонем) рідної мови і використовувати їх у своїй мовленнєвій практиці. Цей процес є ключовим для розвитку фонематичного слуху і правильного мовленнєвого розвитку.

➤ Фонетичний склад перших слів

- Особливості складової структури перших слів
- Типологія мовленнєвих помилок:
 - Пропуски, заміни, змішування, спотворення звуків у слові
 - Модифікація слів зі стіканням приголосних

Формування фонетичного складу перших слів у дітей є важливим етапом у розвитку їхнього мовлення. На цьому етапі дитина починає активно використовувати звуки, що складають слова, і формує перші мовленнєві одиниці, які складаються з окремих фонем. Цей процес супроводжується освоєнням складової структури слів, поступовим ускладненням вимовляння та закріпленням звукових моделей.

Особливості складової структури перших слів

Перші слова дитини зазвичай мають просту складову структуру. Вони найчастіше складаються з однієї або двох складів, де переважають відкриті склади (наприклад, "ма-ма", "ба-ба", "па-па"). Дитина спочатку використовує тільки найпростіші звукові поєднання, які легкі для артикуляції.

Особливостями перших слів є їхня простота і однотипність. Згодом дитина починає опановувати складніші структури слів із трьох і більше складів, освоюючи нові звуки і комбінації звуків. Цей процес супроводжується утворенням комбінацій голосних і приголосних звуків, які можуть бути артикульовані з певними труднощами, зокрема, коли в складі поєднуються приголосні, що вимагають різних артикуляційних рухів.

Типологія мовленнєвих помилок

Формування фонетичного складу слів супроводжується різними мовленнєвими помилками, що є нормальними в процесі розвитку дитячого мовлення. До таких помилок належать:

Пропуски звуків: Дитина не вимовляє деякі звуки, пропускаючи їх в словах. Наприклад, "кішка" може звучати як "кіка", де звук "ш" пропущено.

Заміни звуків: Дитина замінює складніші звуки простішими для вимови. Наприклад, звук "р" може бути замінений на "л" ("риба" вимовляється як "либа"), а звук "ш" на "с" ("шапка" як "сапка").

Змішування звуків: Дитина може плутати звуки, що є схожими за артикуляцією або акустикою. Наприклад, змішування звуків "с" і "ш" ("суп" як "шуп") або "к" і "т" ("каша" як "таша").

Спотворення звуків: Дитина вимовляє звуки з неправильною (згідно з орфоепічною нормою мови) артикуляцією. Наприклад, звук "р" може бути вимовлений гортанним способом, що є типовим для "картавої" вимови.

Модифікація слів зі стіканням приголосних: Дитина може модифікувати слова, спрощуючи комбінації приголосних, які складні для вимови. Наприклад, слово "стіл" може вимовлятися як "тіл", де складний звукосполучення "ст" спрощується до "т". Це стосується також груп приголосних на стиках складів, коли дитина пропускає або змінює один із приголосних: "квітка" як "віка".

➤ **Розвиток лексики дитячого мовлення**

- Процес оволодіння знаковою природою слова
- Формування денотативного і сигніфікативного значень
- Генералізація денотативів і утворення сигніфікату
- Характеристика мовних засобів дитячого мовлення

Розвиток лексики — це процес поступового збагачення словникового запасу дитини, розширення та поглиблення її знань про слова та їх значення. Лексичний розвиток є невід'ємною частиною загального мовленнєвого розвитку і пов'язаний з формуванням когнітивних і комунікативних здібностей.

Процес оволодіння знаковою природою слова

Оволодіння знаковою природою слова є ключовим етапом у розвитку мовлення дитини. Це процес, у якому дитина починає розуміти, що слово не є просто звуком або набором звуків, а символом, що позначає певний об'єкт, дію чи властивість. Дитина поступово вчиться асоціювати звукову форму слова з відповідними об'єктами або явищами навколишнього світу, розуміючи, що слово є умовним знаком.

На початкових етапах розвитку діти використовують слова переважно для позначення конкретних об'єктів, що знаходяться у їхньому безпосередньому оточенні. Згодом відбувається оволодіння більш абстрактними словами, що позначають категорії, властивості, стани, емоції тощо. Діти починають усвідомлювати, що одне і те саме слово може використовуватися в різних контекстах, і навчаться розрізняти значення слова залежно від ситуації.

Формування денотативного і сигніфікативного значень

Розуміння та використання слова передбачає формування двох типів значень:

Денотативне значення — це основне, пряме значення слова, яке пов'язане з його об'єктивним референтом (тим, що слово позначає у реальному світі). Наприклад, слово "собака" має денотативне значення — "домашня тварина певного виду".

Сигніфікативне значення — це додаткове, асоціативне значення слова, яке формується на основі суб'єктивних уявлень і досвіду дитини. Сигніфікативне значення розвивається в

міру накопичення дитячого досвіду і знань про світ. Наприклад, слово "собака" може мати для дитини сигніфікативне значення "вірний друг", "захисник" тощо.

Формування обох типів значень відбувається паралельно: дитина спочатку засвоює денотативне значення, а потім починає наповнювати його асоціативними, символічними значеннями, що пов'язані з власним досвідом.

Генералізація денотатів і утворення сигніфікату

Генералізація денотатів полягає в здатності дитини узагальнювати та групувати об'єкти, що мають спільні риси, під одним словом. Наприклад, дитина вчиться відносити всі фрукти, що мають спільні ознаки (кругла форма, солодкий смак), до категорії "яблуко". Це свідчить про те, що дитина формує уявлення про те, як окремі об'єкти можуть бути частиною більш широких категорій.

Утворення сигніфікату, або абстрактного значення слова, є результатом генералізації денотатів. Це процес, під час якого дитина починає розуміти, що слово може позначати не тільки конкретний об'єкт, а й узагальнене поняття або категорію. Наприклад, слово "птах" стає сигніфікатом, що об'єднує різні види птахів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

Характеристика мовних засобів дитячого мовлення

Дитяче мовлення характеризується використанням специфічних мовних засобів, які є типовими для різних етапів мовленнєвого розвитку:

Простота і конкретність: Дитина на початкових етапах використовує прості слова і короткі речення, що описують конкретні об'єкти або дії. В її мовленні переважають іменники, дієслова, прикметники, які відповідають безпосередньому досвіду.

Універсальність: Дитина намагається максимально спрощувати свої висловлювання, використовуючи універсальні слова, що можуть мати кілька значень або використовуватися в різних контекстах. Наприклад, слово "пити" може означати будь-яке споживання рідини.

Творчий пошук: Дитина активно експериментує з мовою, створюючи нові слова або вирази на основі засвоєних мовних структур. Наприклад, вона може утворювати нові слова шляхом додавання префіксів або суфіксів ("великач" замість "велосипед").

Фонетичні спрощення: Діти часто використовують спрощення в вимові, опускаючи або замінюючи складні звуки (наприклад, "ляпа" замість "шляпа"), що відповідає особливостям їхнього артикуляційного розвитку.

➤ Оволодіння граматичними закономірностями мовлення

- Практична граматики дитячого мовлення
- Відмінності між граматику дітей і дорослих
- Процес оволодіння граматичними правилами
- Розвиток морфології, словотвору, синтаксису

Оволодіння граматичними закономірностями мовлення — це процес, у якому діти поступово вчаться використовувати правила рідної мови для створення зрозумілих і

зв'язних висловлювань. Граматичний розвиток включає засвоєння морфологічних, синтаксичних і словотворчих аспектів мови.

Практична граматики дитячого мовлення

Практична граматики дитячого мовлення базується на активному використанні граматичних форм у мовленнєвій практиці. Діти починають освоювати граматичні закономірності вже з раннього віку, спочатку використовуючи прості форми, такі як іменники у називному відмінку та базові дієслова в інфінітиві. Згодом вони починають освоювати більш складні граматичні структури, такі як відмінювання, числові та родові категорії, узгодження іменників із прикметниками тощо.

Відмінності між граматикою дітей і дорослих

Граматики дитячого мовлення значно відрізняється від граматики дорослих. Ці відмінності включають:

Простота і універсальність: Діти намагаються використовувати найпростіші граматичні форми, часто спрощуючи складніші структури. Наприклад, замість складнопідрядних речень діти використовують прості речення, з'єднані за допомогою сполучників «і», «а», «але».

Активний творчий пошук: Діти часто експериментують з граматичними правилами, створюючи нові слова і форми, яких немає в мові дорослих (наприклад, "хочутий", "ходивився").

Непоследовність: Дитяча граматики часто є непоследовною, оскільки діти можуть використовувати правильні форми в одному контексті і помилятися в іншому. Це пов'язано з поступовим освоєнням правил і відсутністю стійкості навичок.

Процес оволодіння граматичними правилами

Процес оволодіння граматичними правилами відбувається поступово і складається з кількох етапів:

Імітація та копіювання: На першому етапі діти намагаються повторювати граматичні систематичне використання: На наступному етапі діти починають використовувати засвоєні форми у своєму мовленні, хоча ще роблять багато помилок.

Узагальнення та автоматизація: Згодом діти вчаться узагальнювати граматичні правила і застосовувати їх у нових ситуаціях. Вони починають використовувати складніші синтаксичні конструкції, морфологічні зміни і правильно будувати речення.

Розвиток морфології, словотвору, синтаксису

Розвиток морфології: Включає освоєння різних граматичних категорій, таких як відмінки, числа, рід і часи. Діти поступово вчаться змінювати форму слова відповідно до граматичних вимог.

Розвиток словотвору: Діти навчаються утворювати нові слова шляхом додавання префіксів, суфіксів, а також комбінування слів для створення складних слів. Цей процес

сприяє збагаченню їхнього словникового запасу і розширює можливості для вираження своїх думок.

Розвиток синтаксису: Полягає у здатності дитини будувати правильні і зрозумілі речення. Діти спершу освоюють прості синтаксичні структури, а згодом — складніші конструкції, включаючи складносурядні та складнопідрядні речення.

➤ **Онтогенетичний розвиток зв'язного мовлення**

- Зв'язне мовлення як об'єкт психологічного і лінгвістичного вивчення
- Етапи становлення зв'язного мовлення
- Зміни форм зв'язності у процесі розвитку

Зв'язне мовлення як об'єкт психологічного і лінгвістичного вивчення

Зв'язне мовлення є складним психолінгвістичним феноменом, що передбачає здатність будувати логічно зв'язані тексти, які складаються з кількох речень. Це вміння формується поступово і вимагає розвинених когнітивних, лексико-граматичних та комунікативних навичок.

Етапи становлення зв'язного мовлення

Перший етап: Формування простих висловлювань — дитина вчиться будувати окремі короткі речення, які виражають прості думки.

Другий етап: Об'єднання речень у невеликі групи — дитина починає поєднувати кілька речень у прості тексти (наприклад, розповіді про свої дії).

Третій етап: Створення зв'язного тексту — дитина вчиться використовувати логічні зв'язки між реченнями, розповідає історії з початком, розвитком подій і закінченням.

Зміни форм зв'язності у процесі розвитку

З віком і зростанням мовного досвіду діти починають використовувати все складніші форми зв'язності: від простих причинно-наслідкових відношень до умовних і часових конструкцій. У цьому процесі значну роль відіграють здатність до когнітивної організації інформації і розвиток лексико-граматичних навичок.

➤ **Засвоєння техніки побудови діалогу та монологу**

- Засвоєння техніки побудови діалогу
- Монологічне мовлення дітей дошкільного віку
- Засвоєння техніки побудови монологу

Засвоєння техніки побудови діалогу

Навчання техніки діалогу починається з простих обмінів репліками з дорослими, в яких дитина вчиться відповідати на питання і ставити їх. Поступово діти освоюють різні форми діалогу, включаючи початкові репліки, підтримку розмови, зміну теми, використання невербальних засобів комунікації (міміка, жести).

Монологічне мовлення дітей дошкільного віку

Монологічне мовлення у дітей дошкільного віку включає вміння самостійно будувати розповідь, описувати свої дії або події. Діти починають використовувати монологічні висловлювання для самовираження, розповіді казок, переказу сюжетів. Важливою навичкою є здатність утримувати увагу слухача, дотримуючись логічної структури.

Засвоєння техніки побудови монологу

Для засвоєння техніки побудови монологу дитина навчається організувати свої думки в певній послідовності, використовувати засоби зв'язності (займенники, сполучники, вставні слова), дотримуватися логічної послідовності. Навички побудови монологу розвиваються через практику розповідей, переказів, публічних виступів, що поступово ускладнюються.